

ЗНАЧЕННЯ АГРАРНИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Д.К. Семенда, кандидат економічних наук

О.С. Тупчій, кандидат економічних наук

О.С. Фротер

Уманський національний університет садівництва

У статті досліджено проблеми українського села в умовах ринкових перетворень. Висвітлено сучасний стан зайнятості населення у сільському господарстві України, зокрема Черкаської області. Розглянуто рівень заробітної плати працівників в сільськогосподарських підприємствах. Визначено особливості та оцінено вплив соціальної допомоги сільськогосподарськими товаровиробниками на інфраструктуру сіл. Здійснено пошук й наукове обґрунтування напрямів відродження й подальшого розвитку села з урахуванням особливостей аграрного сьогодення.

Ключові слова: соціальна сфера, сільські території, сільськогосподарські підприємства, соціальна інфраструктура.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку української економіки одним із пріоритетних напрямів є агропромислове виробництво, яке гарантує продовольчу безпеку країни та сприяє підвищенню її експортного потенціалу.

Проте, в умовах економічної кризи, яка охопила всі галузі агропромислової сфери, спостерігаються негативні тенденції спаду виробництва, погіршення платоспроможності сільськогосподарських товаровиробників, зниження обсягів споживання основних продуктів харчування, що, у кінцевому підсумку, негативно впливають на розвиток соціальної сфери села.

Проблема розвитку, а скоріш за все, – занепаду соціальної сфери села дуже гостро стоїть на сьогоднішній день, що призводить до погіршення трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств та впливає на зниження якості сільськогосподарського виробництва.

У сучасних умовах найгострішими проблемами українського села є відсутність робочих місць, бідність, трудова міграція, поглиблення демографічної кризи і занепад соціальної інфраструктури. Деградація села створює перешкоди подальшого розвитку держави та сприяє зростанню соціальної напруги, звуженню демографічно відтворювальної бази, втраті культурної спадщини [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні шляхи вирішення вказаних проблем та перспективи розвитку соціальної сфери сільських територій висвітлені у працях О.Г. Булавки, В.С. Дієсперова, М.Ф.

Кропивка, М.Й. Маліка, О.І. Павлова, П.Т. Саблука та інших. Проте проблематика розвитку соціальної сфери села залишається досить актуальною та потребує подальшого вивчення.

Методика досліджень. Теоретичною і методичною основою дослідження виступають праці вітчизняних науковців, законодавча база з питань регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій. У процесі дослідження використані такі наукові методи: класифікаційно-аналітичний, монографічний, абстрактно-логічний, статистико-економічний, порівняння та узагальнення.

Результати досліджень. Ефективне управління розвитком села вимагає не тільки підтримки аграрного сектору економіки, а й забезпечення високої якості трудового потенціалу, поліпшення умов життя, праці, побуту, дозвілля сільського населення; оздоровлення демографічної ситуації тощо [2].

Державне регулювання розвитку соціальної сфери села здійснюється відповідно до Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» від 17.10.1990 р. № 400-ХІІ [3]. У цьому документі визначено перелік організаційно-економічних та правових заходів, що забезпечують високий рівень соціального розвитку села та агропромислового комплексу. Проте Закон не виконується, особливо у частині надання переваги селу порівняно з містом (у розрахунку на душу населення) у будівництві житла, закладів освіти, культури та спорту, охорони здоров'я, побуту, торгівлі, комунальних об'єктів, електро- й водопостачання тощо, а також у забезпеченні якісного медичного, культурного, спортивного, комунально-побутового, транспортного та торговельного обслуговування села [4].

В умовах сьогодення розвиток соціальної сфери села знаходиться у прямій залежності від сільськогосподарського виробництва, а саме від агроформувань, які функціонують на території села. Адже, саме сільськогосподарські підприємства спроможні забезпечити працездатне населення повноцінними робочими місцями (табл. 1), а також брати активну участь у розбудові об'єктів соціальної інфраструктури на селі.

За даними таблиці простежується чітка тенденція до зменшення зайнятого економічно активного населення як в цілому по Україні, так і, зокрема, у Черкаській області. За 2010-2014 рр. чисельність зайнятих у сільському господарстві в Черкаській області щороку збільшується. Частка зайнятого населення, яке працювало в сільському господарстві у загальній чисельності зайнятого населення в 2014 році становила 5,7 %, що на 0,9 в.п. більше у порівнянні із 2010 роком.

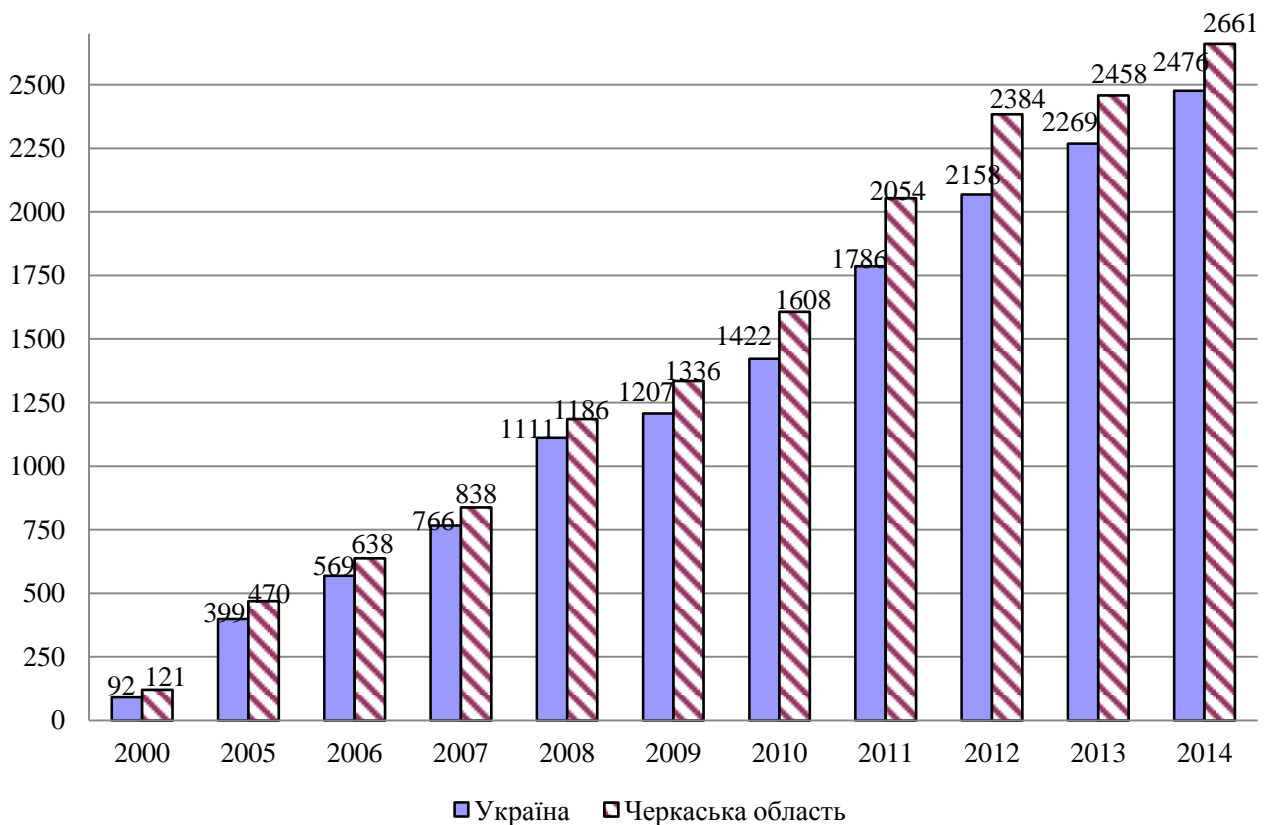
Сільськогосподарське виробництво є основою зайнятості сільського населення, тому потрібно активно здійснювати державну підтримку розвитку аграрної галузі та вдосконалювати нормативно-правову базу, що забезпечить ефективне функціонування сільськогосподарських підприємств та збільшення кількості робочих місць для сільського населення.

1. Динаміка зайнятого у сільському господарстві населення України та Черкаської області

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р., % до 2010 р.
Україна						
Зайняте населення, тис. осіб	20266,0	20324,2	20354,3	20404,1	18073,3	89,2
Зайняті працівники у сільському, лісовому та рибному господарстві, тис. осіб	3094,5	3393,8	3496,0	3577,5	3091,4	99,9
Зайняті працівники у сільському господарстві, тис. осіб	587,9	610,9	629,3	679,7	556,5	94,7
Питома вага зайнятих працівників у сільському господарстві в загальній чисельності зайнятого населення, %	2,9	3,0	3,1	3,3	3,1	0,2 в.п.
Черкаська область						
Зайняте населення, тис. осіб	564,9	566,4	562,7	562,1	524,5	92,8
Зайняті працівники у сільському, лісовому та рибному господарстві, тис. осіб	141,7	151,7	155,1	156,4	167,1	117,9
Зайняті працівники у сільському господарстві, тис. осіб	26,9	27,3	27,9	29,7	30,1	111,9
Питома вага зайнятих працівників у сільському господарстві в загальній чисельності зайнятого населення, %	4,8	4,8	5,0	5,3	5,7	0,9 в.п.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України, Головного управління статистики у Черкаській області

Слід зазначити, що середньомісячна заробітна плата одного штатного працівника сільського господарства України та Черкаської області за досліджуваний період має чітку тенденцію до зростання (рис. 1). Черкаська область займає одну із лідируючих позицій за рівнем заробітної плати працівників сільського господарства України. Отже, протягом досліджуваного періоду спостерігається збільшення середньомісячної заробітної плати працівників сільського господарства Черкаської області (у 2014 р. порівняно із 2013 р. – на 8,3 %) та України (у 2014 р. порівняно із 2013 р. – на 9,1 %), проте вона нижча на 61,7 % в порівнянні із середньомісячною номінальною заробітною платою працівників підприємств, установ, організацій в економіці України [5]. Низький рівень заробітної плати, втрата постійного місця роботи, невпевненість у можливості працевлаштування за спеціальністю негативно впливають на збереження кваліфікованої робочої сили на селі, посилюють вплив робочої сили та міграційні процеси.

Рис.1. Динаміка середньомісячної заробітної плати найманих працівників сільськогосподарських підприємств, грн

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України, Головного управління статистики у Черкаській області

За даних умов дуже важко запобігти міграції, тому наші селяни у великій чисельності «орють» і «сіють» у Данії, Португалії, Польщі, Чехії, Голландії та інших країнах, тоді як українські чорноземи заростають бур'янами.

З метою забезпечення якісних умов життя місцевого населення активно використовується практика укладання угод соціального партнерства між агроформуваннями та сільськими радами. Відповідно до цих угод сільгоспвиробники сплачують до місцевих бюджетів кошти на розвиток сільських територій. Це значні додаткові надходження до місцевих бюджетів. Так, наприклад, у Черкаській області в 2014 році укладено 1171 угод про соціальне партнерство між сільськогосподарськими підприємствами та сільськими радами на загальну суму 39,2 млн. грн. В середньому по області на 1 га орендованої ріллі припадає 67,3 грн. Із загальної суми укладених угод до сільських (селищних) рад надійшло 38,7 млн. грн, або 98,7 % [6]. Ці кошти місцеві громади спрямовують на вирішення найбільш важливих соціально-економічних проблем сільської місцевості (реконструкція та підтримка об'єктів соціальної інфраструктури, підтримка житлового фонду, будівництво та ремонт доріг, тощо).

Соціальні угоди на території Уманського району укладають і виконують вже не перший рік. А тому, наразі, вже існують певні напрацювання, зокрема – розуміння їх важливості та необхідності, а також їх цільове спрямування на поліпшення умов розвитку сільських територій. Так, наприклад,

характеризуючи стан справ укладення соціальних угод ТОВ «Прометей», слід зазначити, що станом на кінець 2014 року площа орендованих земельних ділянок ріллі в Уманському районі становить 70215,1 га. З початку року орендарями було надано соціальної допомоги селам на загальну суму 4310,3 тис. грн, що становить 60 % від виконання [7].

Активну участь в розбудові сільських населених пунктів, на землях яких здійснюють свою виробничу діяльність, беруть такі сільськогосподарські підприємства Уманського району Черкаської області, як ТОВ «Берестівець», ТОВ «Прометей», ТОВ «Аграрій СВПП», ТОВ «Весна», ТОВ «Дубова», ПП «Орієнтир Агро Б», ПП «Рогова», Уманський тепличний комбінат. Усі перелічені господарства щорічно спрямовують сотні тисяч гривень на вирішення нагальних питань соціальної інфраструктури сіл, надання матеріальної допомоги жителям.

Так, щорічно господарство ТОВ «Берестівець» виділяє значні фінансові та матеріальні ресурси на соціальний розвиток інфраструктури с. Берестівець, а саме: капітальний ремонт місцевої медичної установи, пошти, школи, сільського водогону, благоустрій села, будівництво церкви, допомога ветеранам, багатодітним сім'ям, тощо. Протягом останніх трьох років на ці цілі спрямовано 1,7 млн. грн [8].

Неоціненний вклад у розбудову соціальної сфери району здійснює і Уманський тепличний комбінат – це будівництво сучасного спортивного стадіону в с. Паланка, а також постійна матеріальна та фінансова допомога закладам освіти, охорони здоров'я району [9].

В той же час, прикро, що є в районі орендарі землі, які байдужі до життя сільських громад, в адміністративних межах яких здійснюють свою виробничу діяльність. Насамперед, це підприємства, які мають в обробітку 1,2 тис. га ріллі: такі виробничники не створюють робочих місць для сільських жителів (середньорічна чисельність лише 2-5 особи), а на сільськогосподарські роботи залучають виробничі засоби та працівників із сусідніх областей. Протягом 2014 року такі підприємства надали соціальної допомоги лише 15,3 тис. грн, що складає по 12 грн у розрахунку на 1 га використовуваної ріллі.

Однією із важливих проблем на сьогоднішній день є занепад закладів сільської соціальної інфраструктури, зокрема, об'єктів освітянського, лікувально-оздоровчого та спортивного призначення. У 66,0 % сільських населених пунктів України відсутні дошкільні дитячі заклади, а у 55,6 % сіл, де проживають діти віком 7-17 років, відсутні школи. Слід також зазначити, що 60,5 % сільських населених пунктів, які не мають дошкільних навчальних закладів та 67,0 % пунктів, в яких відсутні школи, розташовані на відстані – відповідно від 3 до 10 км від населених пунктів, де ці заклади є. З кожним роком скорочується й кількість діючих за призначенням шкіл [10].

Привертає увагу недостатність медичних закладів у сільській місцевості та територіально-просторова недоступність до них. Населення кожного четвертого сільського населеного пункту при захворюваності не має можливості своєчасно отримати необхідну лікарську допомогу [1].

Система охорони здоров'я у сільській місцевості представлена трьома видами лікарняних закладів: лікарнями, амбулаторіями, фельдшерсько-акушерськими пунктами (ФАП).

Забезпеченість сільських жителів лікарнями в 1,5-2 рази нижча, ніж міських. Навантаження на дільничного лікаря на селі в 2-3 рази більше ніж у місті. Все це негативно впливає на організацію забезпечення здоров'я селян та є однією із причин щорічного зростання коефіцієнта смертності на 1000 наявного населення у сільській місцевості [10].

Територіальним громадам необхідно об'єднатись, аби кошти місцевих бюджетів йшли на потреби населення. На утримання доріг, лікарень, ФАПів коштів немає. Аби змінити ситуацію, необхідно провести реформу місцевого самоврядування, яка покликана спрямувати кошти місцевих бюджетів на потреби населення. Початковим етапом реформи є прийняття на обласному рівні перспективного плану об'єднання територіальних громад. Якщо нічого не змінювати, то скарбниці сільських громад і далі будуть здебільшого виконувати функцію кошторису на утримання владного апарату.

Найголовнішим кроком, звичайно, є об'єднання територіальних громад, проте головний лікар Уманської Центральної районної лікарні Інна Добрянська категорично проти нав'язаного об'єднання, стверджуючи, що укрупнення територіальних громад сіл можливе лише коли «багаті» об'єднуюватимуться з «бідними» селами [7].

Ефективність функціонування закладів охорони здоров'я на селі залежить від напрямів його розвитку – зміцнення матеріальної бази саме первинної медико-санітарної допомоги, розвиток власних сільських медичних закладів, впровадження економічних і правових механізмів гарантування медичної допомоги в належному обсязі і необхідної якості в державних закладах охорони здоров'я. Центри первинної медико-санітарної допомоги мають запрацювати.

Висновки. З метою забезпечення належного соціально-економічного розвитку сільських територій, економічною базою забезпечення життєдіяльності сільського населення і розвитку сільських територій нині є і в подальшому буде залишатися агропромислове виробництво.

Сільськогосподарським товаровиробникам слід більш виважено підходити до проблем села, адже, використовуючи природне багатство – землю, як основний виробничий інструмент у своїй бізнесовій діяльності, вони мають і дбати про розвиток відповідних сільських територій, а це, перш за все, соціально-трудова відносина, які реалізуються через створення робочих місць, розвиток соціальної інфраструктури.

Література

1. Поліщук Я.П. Проблеми та перспективи соціально-економічного та екологічного розвитку сільських територій / Я.П. Поліщук // Вісник ХНАУ. – 2014. – № 5. – С. 258-264.
2. Гаврилко П.П. Пріоритети збереження трудового потенціалу сільських територій / П.П. Гаврилко // Ефективна економіка. – 2012. – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1149>.
3. Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» від 17.10.1990 р. № 400-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/400-12>.

4. Економіка України за січень-жовтень 2015 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/ekonomika-ukrayini-za-sichen-zhovten-2015-roku/>.
5. «Щодо проблем розвитку соціальної інфраструктури сільських населених пунктів». Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1132>.
6. Підсумки роботи агропромислового комплексу Черкаської області у 2014 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ckoda.gov.ua/docs/2015/pidsymku_2015.pdf.
7. Соціальна сфера села та роль аграрних товаровиробників в її розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.udau.edu.ua/ua/news/soczialna-sfera-sela-ta-rol-agrarnix-tovarovirobnikiv-v-yiyi-rozvitku.html>.
8. Бути господарем на землі // Уманська зоря. – № 48 (16799) від 13 листопада 2015 р. – С. 6.
9. Взявши землю у селян, подбайте про їх добробут // Уманська зоря. – № 9 (16760) від 27 лютого 2015 р. – С. 2.
10. Рябоконт В.П. Тенденції розвитку соціальної сфери села на сучасному етапі / В.П. Рябоконт // Економіка АПК. – 2015. – № 4. – С. 57-63.

References

1. Polishchuk, Ya.P. (2014) “Problems and prospects of socio-economic and environmental development of rural territories”, *Visnyk KhNAU*, vol. 5, pp. 258-264 (in Ukrainian).
2. Gavrylko P. P. (2012) “Priorities of maintenance of labor potential of rural territories”, *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4087&p=1> (19 May 2012) (in Ukrainian).
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (1990), The Law of Ukraine “On the priority of social development of rural and agriculture in the national economy”, available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/400-12_17 (Accessed 17 October 1990).
4. The economy of Ukraine in January-October 2015, available at: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/ekonomika-ukrayini-za-sichen-zhovten-2015-roku/>, (2 December 2015) (in Ukrainian).
5. On issues of social infrastructure of rural areas, *Analitichna zapyska*, available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/1132> (in Ukrainian).
6. Results of agriculture Cherkassy region in 2014, available at: ckoda.gov.ua/docs/2015/pidsymku_2015.pdf (in Ukrainian).
7. Social sphere of rural areas and the role agricultural producers in its development, available at: <http://www.udau.edu.ua/ua/news/soczialna-sfera-sela-ta-rol-agrarnix-tovarovirobnikiv-v-yiyi-rozvitku.html> (in Ukrainian).
8. To be a master of the land, *Umanska zorya*, vol. 48 (16799), p. 6. – № 48 (16799) (13 November 2015) (in Ukrainian).
9. Taking land from the farmers, take care of their welfare, *Umanska zorya*, vol. 9(16760), p. 2 (27 February 2015) (in Ukrainian).
10. Ryabokon V.P. (2015) “The modern tendencies of social development of rural areas”, *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 57-63 (in Ukrainian).

Одержано 17. 11. 2015

Аннотация

Семенда Д.К., Тупчий О.С., Фротер О.С.

Роль аграрных товаропроизводителей в обеспечении развития сельских территорий

В статье исследовано, что проблема развития, а скорее всего, – упадка социальной сферы села очень остро стоит на сегодняшний день, что приводит к ухудшению трудового потенциала сельскохозяйственных предприятий и влияет на снижение качества сельскохозяйственного производства.

В современных условиях наиболее острыми проблемами украинского села является отсутствие рабочих мест, бедность, трудовая миграция, углубление демографического кризиса и упадок социальной инфраструктуры. Деграция села создает препятствия дальнейшего развития государства и способствует росту социальной напряженности, сужению демографически воспроизведенной базы, потере культурного наследия.

В процессе исследования использованы следующие научные методы: классификационно-аналитический, монографический, абстрактно-логический, статистико-экономический, сравнения и обобщения.

Доказано, что эффективное управление развитием села требует не только поддержки аграрного сектора экономики, но и обеспечение высокого качества трудового потенциала, улучшение условий жизни, труда, быта, досуга сельского населения; оздоровления демографической ситуации.

Сельскохозяйственное производство является основой занятости сельского населения, поэтому необходимо активно осуществлять государственную поддержку развития аграрной отрасли и совершенствовать нормативно-правовую базу, которая обеспечит эффективное функционирование сельскохозяйственных предприятий и увеличение количества рабочих мест для сельского населения.

Определено, что среднемесячная заработная плата одного штатного работника сельского хозяйства Украины и Черкасской области за исследуемый период имеет четкую тенденцию к росту. Черкасская область занимает одну из лидирующих позиций по уровню заработной платы работников сельского хозяйства Украины.

С целью обеспечения качественных условий жизни местного населения активно используется практика заключения соглашений социального партнерства между агроформированиями и сельскими советами. В соответствии с этими соглашениями сельхозпроизводители платят в местные бюджеты средства на развитие сельских территорий. Это значительные дополнительные поступления в местные бюджеты.

Одной из важных проблем на сегодняшний день является упадок заведений сельской социальной инфраструктуры, в частности, объектов образовательного, лечебно-оздоровительного и спортивного назначения.

Эффективность функционирования учреждений здравоохранения на селе зависит от направлений его развития – укрепления материальной базы именно первичной медико-санитарной помощи, развития собственных сельских медицинских учреждений, внедрения экономических и правовых механизмов обеспечения медицинской помощи в надлежащем объеме и необходимого качества в государственных учреждениях здравоохранения.

Определено, что с целью обеспечения надлежащего социально-экономического развития сельских территорий, экономической базой обеспечения жизнедеятельности сельского населения и развития сельских территорий в настоящее время есть и в дальнейшем будет оставаться агропромышленное производство.

Сельскохозяйственным предприятиям следует более взвешенно подходить к проблемам села, ведь, используя природное богатство – землю, как основной производственный инструмент в своей бизнес-деятельности, они должны заботиться о развитии соответствующих сельских территорий, а это, прежде всего, создание рабочих мест и развитие социальной инфраструктуры.

Ключевые слова: социальная сфера, сельские территории, сельскохозяйственные предприятия, социальная инфраструктура.

Annotation

Semenda D.K., Tupchiy O.S., Froter O.S.

Role of agricultural producers in ensuring development of rural areas

The article studies the problem of the development, more properly – declining rural social sphere. This is the current problem which leads to the deterioration of the labor potential of agricultural enterprises and negatively affects quality of farm products.

In modern conditions the most acute problems of the Ukrainian village is lack of jobs, poverty, labor migration, deepening demographic crisis and decline of the social infrastructure. Village degradation creates obstacles for further development of the country and contributes to the growth of social tension, narrowing demographically reproduced base and loss of cultural heritage.

During the study the following research methods are used: classification and analysis, monographic, abstract and logical, statistical and economic, comparison and generalization methods.

It is proved that the effective management of developing villages requires not only the support of the agricultural sector but also ensuring a high quality of labor potential, improvement of living conditions, work, life, leisure activities of the rural population; demographic recovery.

Agricultural production is the foundation of rural employment so it is necessary to implement actively the state support of agricultural development and improve legal and regulatory framework which will ensure the effective functioning of agricultural enterprises and increase the number of jobs for the rural population.

It is determined that the average salary of one full-time employee of agriculture in Ukraine and Cherkasy region during the analyzed period has a clear upward trend. Cherkasy region occupies one of leading positions on the level of wages of agricultural workers of Ukraine.

In order to ensure quality conditions of the local population the practice of concluding agreements of the social partnership between agricultural formations and village councils is actively used. In accordance with these agreements, agricultural producers pay to local budgets funds for the development of rural areas. This is a significant additional income to local budgets.

One of the major problems today is declining rural institutions of social infrastructure, in particular, facilities of educational, health-improving and sports purposes.

The effective functioning of health care facilities in rural areas depends on directions of its development – strengthening material base of primary health care, developing own rural medical institutions, introduction of economic and legal mechanisms for ensuring medical care on an adequate scale and of required quality at public health facilities.

The study shows that in order to ensure the adequate social and economic development of rural regions agribusiness is and will remain the economic basis of rural activities and development of rural areas.

Agricultural enterprises should pay more attention to the problems of villages. While using rural land as the main production natural resource in their business activity, they should take care about further development of corresponding rural regions which can be achieved with job creation and development of social infrastructure.

Keywords: social sphere, rural areas, agricultural enterprises, social infrastructure.

УДК 657.471.66:338.43

ОСОБЛИВОСТІ ЗБУТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ: РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ

**А. О. Харенко, В. В. Бобко, кандидати економічних наук
Уманський національний університет садівництва**

Розглянуто ефективність збутової діяльності сільськогосподарських підприємств Черкаської області в залежності від розташування їх на території регіону та фактори, що на неї впливають. Проаналізовано канали реалізації продукції та їх вплив на рівень ціни. Запропоновано напрями підвищення ефективності збутової діяльності.

Ключові слова: сільськогосподарські підприємства, продукція, збут,